

۱۱/۱۰/۱۴

۵۲۲۲۰

دانشگاه تهران

دانشکده حقوق و علوم سیاسی ۱۳۸۱ / ۲ / ۱۰

((جایگاه احکام حکومتی در دولت جمهوری اسلامی ایران))

نگارش: سعید کریمی

استاد راهنما: جناب دکتر داود فیرحی

استاد مشاور: جناب دکتر علیرضا صدرا

پایان نامه برای دریافت کارشناسی ارشد

رشته علوم سیاسی

۳۲۲۲۰

تیرماه ۱۳۸۱

رئیس هیئت مدیره
مجلس شورای اسلامی ایران

فرم ارزشیابی پایان نامه کارشناسی ارشد

دانشکده: حقوق و علوم سیاسی گروه: علوم سیاسی

در چارچوب ارزیابی مرحله تحقیقاتی مقطع کارشناسی ارشد دانشجویان دانشگاه تهران

آقای: سعید کریمی به شماره دانشجویی: ۲۱۰۱۷۹۰۰۲ در رشته: علوم سیاسی
گرایش: علوم سیاسی پایان نامه خود به ارزش: ۴ واحد راکه در نیمسال اول سال تحصیلی: ۸۱-۸۰-۱
انحد و ثبت نام نموده بود. تحت عنوان: جایگاه احکام حکومتی در دولت جمهوری اسلامی ایران
داور

به سرپرستی (استاد راهنما): دکتر فیروزی استاد مشاور: دکتر صدرا استاد مشاور دوم (حسب مورد): دکتر ملک محمدی
در تاریخ: ۸۱/۴/۳ در حضور هیأت داوران به شرح ذیل با (موقفیت / عدم موقفیت / اصلاحاتی) دفاع نمود.

اسامی هیأت داوران	مرتبه علمی	محل اشتغال	امضاء
۱- استاد راهنما: دکتر داود فیروزی	استادیار	دانشکده حقوق و علوم سیاسی	
۲- استاد مشاور: دکتر علیرضا صدرا	استادیار	" " "	
۳- استاد داور: دکتر حمیدرضا ملک محمدی	استادیار	" " "	
۴- استاد داور:			
۵- استاد داور:			
استاد مشاور دوم			

عدد به حرف	۱۹/۸
نوزده و هشتم	

نمره نهایی هیأت داوران:

ملاحظات:

تذکر: نیازی به درج نمره جداگانه هریک از داوران نبوده و فقط نمره مورد توافق هیأت داوران (متوسط) اعلام می شود.

سرپرست تحصیلات تکمیلی دانشکده

با سلام، نظر به اعلام نمره نهایی فوق الذکر از جانب هیأت داوران خواهشمند است نسبت به انجام امور فراغت از تحصیل دانشجوی یاد شده برابر ضوابط و مقررات اقدام مقتضی مبذول فرمائید.

نام و نام خانوادگی مدیر گروه: دکتر حمید احمدی

امضاء و تاریخ:

توجه مهم: کلیه نوشته ها به استثناء نمره هیأت داوران و مطالب بند ملاحظات قبل از دفاع باید با ماشین تایپ گردد.
تذکر: این فرم به دفتر تحصیلات تکمیلی دانشکده ارسال و تصویر آن در گروه مربوط نگهداری می شود.

چکیده فارسی

نظر به وجود روابط ثابت و متغییر در زندگی انسان احکام و قوانین اولیه و ثانویه به تنهایی برای پاسخگویی به همه نیازهای جامعه کافی نیستند ، لذا قسم سوم از احکام و قوانین به عنوان احکام حکومتی پیش‌بینی شده است . احکام و قوانین حکومتی بر خلاف دو قسم دیگر عمدتاً مبتنی بر مصلحت نظام هستند و چون این مصلحت متغییر است احکام حکومتی در ذات خود سیال هستند . تشخیص این مصلحت به مقتضای صلاحیت و اختیار بر عهده حاکم اسلامی است. در دوران حضور اولیاء معصوم اختیار صدور احکام حکومتی بر اساس ادله قرآنی و روایی صرفاً در امور اجتماعی و - نه امور خصوصی - به آنها اعطاء گردیده است . در عصر غیبت نتیجه ادله عقلی و تلفیقی انتقال کلیه اختیارات حکومتی اولیاء معصوم (ع) به فقیه جامع شرایط میباشد ؛ لذا وی نیز امکان صدور احکام حکومتی در کلیه امور اجتماعی را داراست . برای ضابطه مندی صدور این قسم از احکام و قوانین ارائه ملاک‌هایی جهت صدور آنها ضروری است . مهمترین ضوابطی که از شرع و عقل استنتاج می‌شود عبارتند از : ۱- ملاک حسن و قبح عقلی ۲- ملاک توافق با اهداف کلی دین ۳- اصل استفاده از مناطها و ملاکات احکام اولیه و ثانویه ۴- اصل استفاده از مصلحت هنگام تراحم احکام . سه ضابطه اول در عرض یکدیگر وضابطه اخیر در طول آنها قرار دارد . با بررسی سیره عملی پیامبر اکرم (ص) و ائمه اطهار (ع) موارد فراوانی از صدور احکام حکومتی در عرصه‌های گوناگون عبادی ، قضایی ، سیاسی ، اقتصادی و غیره مشاهده می‌شود . با استقصاء و جمع بندی موارد صدور احکام حکومتی در سیره آنها می‌توان در خصوص قلمرو صدور و سایر زوایای احکام حکومتی ، استنتاجات عملی و نظری مختلفی به دست آورد . پس از پیروزی انقلاب اسلامی ایران نیاز به صدور احکام حکومتی توسط ولی فقیه به طرز چشم‌گیری افزایش یافت به علت فقدان پیش زمینه‌های لازم ، حوزه عمل و اجراء بر حوزه نظر و تئوری پیشی گرفت و منجر به بروز چالشها و مناقشات بسیاری در خصوص قلمرو ، مرجع و ضوابط احکام و قوانین حکومتی گردید . جدی‌ترین آنها چالش بین مجلس شورای اسلامی و شورای نگهبان بود و در نهایت موجب تشکیل مجمع تشخیص مصلحت نظام از سوی امام خمینی (ره) گردید.

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
ث	مقدمه
ث	۱- طرح موضوع
ج	۲- اهمیت تحقیق
ح	۳- سؤال اصلی تحقیق
ح	۴- سؤالات فرعی تحقیق
خ	۵- فرضیه تحقیق
خ	۶- متغیرها و شاخص‌های تحقیق
د	۷- روش تحقیق
ذ	۸- ادبیات و پیشینه موضوع تحقیق
ر	۹- سازماندهی و ساختار تحقیق
ا	فصل اول : ماهیت حکم حکومتی
۷	۱- مفهوم لغوی حکم
۱۰	۲- معنای اصطلاحی حکم شرعی
۱۶	۳- تفاوت حکم با حق و فتوی
۱۹	۴- تقسیم‌بندی احکام
۲۰	۵- تعریف احکام اولیه و ویژگی‌های آن
۲۳	۶- تعریف احکام ثانویه
۲۵	۷- ویژگی‌های احکام ثانویه
۲۸	۸- مصادیق و عناوین حکم ثانوی
۳۸	۹- تعریف احکام حکومتی
۴۱	۱۰- تفاوت احکام حکومتی و اولیه
۴۴	۱۱- تفاوت احکام حکومتی و ثانویه
۴۶	۱۲- واقعی یا ظاهر بودن حکم حکومتی
۴۸	۱۳- وضعی یا تکلیفی بودن حکم حکومتی
۵۶	فصل دوم : قلمرو، ادله و مرجع احکام حکومتی
۵۷	۱- قلمرو صدور احکام حکومتی اولیاء معصوم (ع)
۶۳	۲- ولی فقیه و قلمرو صدور حکم حکومتی
۶۵	۳- دلیل عقلی بر اختیارات حکومتی ولی فقیه
۶۹	۴- اختیارات حکومتی ولی فقیه به استناد روایات
۷۹	۵- ضوابط و ملاکات صدور احکام حکومتی

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۸۱	۱-۵- اصل حسن و قبح عقلی
۸۵	۲-۵- اصل توافق با اهداف کلی دین
۸۹	۳-۵- استفاده از مناظرها و ملاکات اولیه و ثانوی
۹۵	۴-۵- مصلحت اهم
۹۶	۱-۴-۵- مفهوم مصلحت
۱۰۰	۲-۴-۵- ضوابط مصلحت
۱۰۷	۳-۴-۵- مرجع تشخیص مصلحت
۱۱۵	فصل سوم: حکم حکومتی در سبده معصومین (ع) و فقهاء (ره)
۱۱۷	۱- احکام حکومتی عبادی
۱۲۶	۲- احکام حکومتی اقتصادی
۱۳۴	۳- احکام حکومتی قضایی
۱۳۷	۴- احکام حکومتی سیاسی
۱۴۳	فصل چهارم: احکام حکومتی پس از پیروزی انقلاب اسلامی ایران
۱۴۴	مقدمه
۱۴۵	۱- حکم به تشکیل شورای انقلاب و دولت موقت توسط امام خمینی
۱۴۸	۲- فرمان مصادره اموال سلسله پهلوی و وابستگان آنها حکم
۱۵۰	۳- حکم به تدوین و تصویب قانون اساسی: تقسیم و ابهام در احکام حکومتی
۱۵۷	۴- احکام حکومتی قضایی: تحول در قلمرو و مرجع
۱۶۷	۵- مجلس شورای اسلامی: مرجع صدور حکم یا تشخیص موضوع
۱۷۶	۶- مجمع تشخیص مصلحت، زمینه‌های تشکیل، دایره اختیارات
۱۸۷	۷- مسائل حکومتی و زمان و مکان: تحول در موضوع احکام اولیه
۱۹۰	نتیجه گیری
۱۹۶	۱- کتابنامه
۱۹۶	۲- کتابهای فارسی
۱۹۶	۳- مقالات فارسی
۱۹۷	۴- کتابهای عربی
۱۹۹	۵- مقالات عربی

۱- طرح موضوع

با توجه به روابط ثابت و متغییر در زندگی انسانها ، در حکومت اسلامی احکام و قوانین جامعه به سه دسته تقسیم می‌شوند :

احکام و قوانین اولیه ، احکام و قوانین ثانویه ، احکام و قوانین حکومتی .

احکام و قوانین اولیه احکامی هستند که در شرایط عادی بدون توجه به حالات و عوارض خاص بر موضوع مترتب می‌شوند . احکام و قوانین ثانویه آنهایی هستند که با توجه به بروز حالات و عوارض ثانوی مانند اضطرار بر موضوعات عارض می‌شوند . احکام و قوانین حکومتی ، احکام و قوانینی هستند که یا در راستای اجرای احکام اولیه و ثانویه مترتب می‌شوند ، به عبارت دیگر شامل تطبیق کلیات بر مصادیق خود هستند و یا احکامی هستند که تابع اوضاع ، احوال و شرایط زمان و مکان بوده و هنگام عدم کفایت احکام و قوانین اولیه و ثانویه ، صرفاً در امور متغییر روابط اجتماعی مترتب می‌گردند .

ابزار عمل در دو قسمت نخست اجتهاد و در محور دوم حکومت است . حاصل تلاش مجتهد فتوا و نتیجه اعمال نظر حاکم حکم است . وقتی فتوای اجتهادی و حکم حکومتی که هر کدام چشمی به منابع و متون اصیل اسلامی و چشمی دیگر به مقتضیات و شرایط زمان و مکان دوخته‌اند دوشادوش یکدیگر قرار گیرند ، می‌توانند هم اسلامی بودن نظام و هم روزآمد بودن آن را پاسخگو باشند . خوشبختانه پیرامون دو قسم اول از احکام قوانین یعنی احکام و قوانین اولیه و ثانویه در طول تاریخ علمی تشییع تحقیقات و مطالعات گسترده‌ای به عمل آمده و آثار بسیاری از دانشمندان و فقهای شیعه به جامعه علمی ارائه گردیده و مجهولات بسیاری روشن شده است . بر خلاف دو قسم مذکور جایگاه احکام و قوانین حکومتی و نقش آن در حل مسائل جامعه ناشناخته مانده و از پتانسیل‌های موجود در آن استفاده شایسته به عمل نیامده است .

با پیروزی انقلاب اسلامی ایران و تشکیل حکومت بر مبنای قوانین و احکام اسلام بخش‌هایی از آموزه‌های دینی که به امور حکومتی و کلان اجتماع می‌پرداخت، مورد توجه و نیاز جامعه قرار گرفت و مباحث مختلفی پیرامون آنها مطرح گردید. به نظر می‌آمد عمل و اجرا در این بخش بر مباحث علمی و تئوریک و پشتوانه‌های موجود در آن پیشی گرفته است. به دلیل نیاز حکومت اسلامی به اقدامات و احکام مختلف اجرایی بنیانگذار جمهوری اسلامی ایران و برخی دیگر از مقامات مملکتی احکام حکومتی مختلفی را صادر نمودند که این اقدامات مباحثات و مناقشات گوناگونی را در جامعه علمی و حوزوی، پیرامون آنها برانگیخت. بطور خلاصه مباحث احکام حکومتی در طول مباحث ولایت فقیه مورد توجه و بحث قرار گرفت. علیرغم مباحث مطرح شده و تحقیقات انجام شده و نیز فرمایشات و اقدامات حضرت امام (ره) در طول حیات خود در خصوص احکام حکومتی، هنوز زوایای این موضوع به خوبی مورد کاوش قرار نگرفته است و نیاز به انجام تحقیقات و مطالعات در مورد آن احساس می‌شود. با چنین احساسی نیازی نگارنده موضوع «جایگاه احکام حکومتی در دولت جمهوری اسلامی ایران» را برگزید. به نظر نگارنده برای روشن شدن جایگاه و کاربرد احکام حکومتی در زمان حاضر لازم است، با بررسی متون روایی، احکام حکومتی صادر شده از سوی اولیاء معصوم علیهم السلام و نیز آراء و نظرات فقهاء رضوان الله تعالی علیهم و به ویژه حضرت امام خمینی به شناخت و تبیین کاملتری از احکام حکومتی، ماهیت و چیستی، ادله و قلمرو، منابع و مرجع آن و دیگر جنبه‌ها و زوایای تکاویده احکام و قوانین حکومتی پرداخت.

۲- اهمیت تحقیق و اهداف آن

اهمیت نظری تحقیق حاضر در آن است که از یک سو خلاء تحقیقاتی قابل توجهی در زمینه مباحث احکام حکومتی وجود دارد و از سوی دیگر با توجه به افزایش بیش از پیش نقش حکومتها در اداره جامعه و دخالت روزافزون در آن، نیاز به صدور احکام حکومتی افزایش چشم‌گیری یافته و نهادهای گوناگون حکومتی اقدام به صدور چنین احکامی می‌نمایند. در صورتیکه از جهت نظری پشتوانه غنی

و کافی برای چنین اقداماتی وجود نداشته باشد، با توجه به ضرورت و نیاز جامعه جهت صدور احکام حکومتی به اقتضای نیاز جامعه، بیم آن می‌رود که از اهداف و خط مشی شریعت اسلام تخطی حاصل گردد. اهمیت دیگر بحث احکام حکومتی در آن است که به تبیین تئوریک حقوق و آزادیهای شهروندان جامعه کمک می‌کند. تقابل حقوق و آزادیهای شهروندان جامعه و اختیارات حکومت تقابل تضایف است اگر چارچوب نظری دقیق و روشنی برای اختیارات حکومتی تبیین نشود، چارچوب حقوق و آزادیهای افراد مبهم خواهد بود. مباحث نظری پیرامون احکام به تدوین این چارچوبها کمک شایانی خواهد نمود. اهداف و فواید عملی و اجرایی این پژوهش نیز بسیار است. حکومت جمهوری اسلامی ایران مهمترین حکومت شیعی است که پس از دوران خلافت امام حسن مجتبی علیه السلام در صدد برپایی حکومت بر پایه احکام و آموزه‌های اسلامی است. فاصله طولانی بین این دو حکومت و تحولات فراوان بوجود آمده در جوامع بشری و امور حکومتی مسائل بسیار زیادی را در عرصه امور سیاسی و حکومتی اسلام ایجاد نموده که نیازمند بازنگری، استخراج و تحقیق آنها و عرضه به جامعه و دولتمردان برای اداره حکومت اسلامی است. بدون این اقدامات تحقیقی، روزآمد کردن مسائل حکومت اسلام دولتمردان حکومت اسلامی برای اجرای آموزه‌های حکومت اسلام دچار مشکل خواهد شد. تحقیقاتی به مانند این پژوهش به رفع این مشکلات کمک می‌نمایند و بستر لازم را برای اجرای مسائل و احکام حکومتی اسلام در دوران جمهوری اسلامی را فراهم نمایند. اختیار نهادهای مختلف در صدور احکام حکومتی را روشن نموده و از تصادم و کشمکشها آنها با یکدیگر جلوگیری خواهد شد.

۳- سؤال اصلی تحقیق

در پژوهش حاضر در صدد بررسی و پاسخگویی به این سؤال اصلی هستیم:

«جایگاه و نقش احکام حکومتی در جمهوری اسلامی ایران چیست؟»

۴- سؤالات فرعی تحقیق

۱- سؤالات فرعی پژوهش حاضر عبارتند از:

در ماهیت و مفهوم احکام حکومتی در جمهوری اسلامی ایران چیست ؟

۲- رابطه و تعامل احکام حکومتی با احکام ثانویه و اولیه چگونه می‌باشد ؟

۳- ضمانت اجرای احکام حکومتی چیست ؟

۴- قلمرو صدور احکام حکومتی چه حوزه‌هایی است ؟

۵- ادله احکام حکومتی کدامین ادله هستند ؟

۶- مرجع یا مراجع صدور حکومتی در حکومت اسلامی مبتنی بر قانون اساسی کدامند ؟

۵- فرضیه تحقیق

فرضیه پیشنهادی برای سؤال اصلی تحقیق عبارت است از :

« احکام حکومتی در دولت اسلامی بر خلاف سایر احکام اسلامی عمدتاً مبتنی بر مصلحت نظام

اسلامی هستند و چون مصلحت متغیر است ، احکام حکومتی در ذات خود سیال و متغیر می‌باشند . »

۶- متغیرها و شاخص‌های تحقیق

متغیر مستقل تحقیق عنصر مصلحت نظام اسلامی و متغیر وابسته عنصر احکام حکومتی است . در

بیان شاخصه‌های متغیر مستقل - مصلحت نظام اسلامی - ابتدا باید به این نکته اشاره کرد که بین

مصلحت مورد بحث در احکام اولیه و مصلحت در احکام حکومتی تفاوت وجود دارد لذا شاخصه‌های

هر یک متفاوت خواهد بود .

مصلحت در احکام اولیه ذاتی و پایدار ، اما مصلحت مورد بحث در احکام حکومتی متغیر و سیال است

. برای تمایز بین این دو متغیر مستقل فرضیه این تحقیق را مصلحت نظام اسلامی می‌نامیم تا از

مصلحت ذاتی اشیاء متمایز گردد .

شاخصه‌های مصلحت نظام اسلامی عبارتند از :

۱- زمانی و غیرذاتی بودن : به این معنا که مصلحت نظام اسلامی در زمانها و مکانهای مختلف و در

اثر بروز شرایط و حالات مختلف دچار تغییر و تحول خواهد شد .

۲- نظر داشتن به مقاصد شریعت نه ادله شریعت: برای تشخیص مصلحت نظام بدنبال استفاده از ادله جزئی نیستیم بلکه اهداف و مقاصد کلی شریعت عامل تشخیص مصلحت نظام اسلامی خواهد بود

۳- واگذاری تشخیص مصلحت نظام به جامعه: با توجه به متغییر بودن مصلحت نظام کشف آن در هر زمان به عهده همان جامعه خواهد بود.

۴- قابل تامین نبودن با احکام اولیه و ثانویه: نظر به اینکه احکام اولیه و ثانویه به دنبال تامین مصالح ذاتی و غیر متغییر هستند، نمی‌توانند مصالح نظام را که سیال و متغییر هستند تامین نمایند.

و اما شاخصه‌های متغییر وابسته یعنی احکام حکومتی عبارتند از:

۱- واگذاری صدور آن به حاکم اسلامی: در احکام حکومتی حاکم اسلامی مؤسس می‌باشد، اما در سایر احکام اسلامی، تاسیس از جانب خداوند متعال است و مجتهد با اجتهاد خود به کشف آنها می‌پردازد.

۲- ناظر بودن احکام حکومتی به روابط عمومی و اجتماعی افراد جامعه: مسائل فردی و عبادی اشخاص از دایره احکام حکومتی خارج می‌باشد. اینگونه مسائل در چارچوب احکام اولیه و ثانویه قرار می‌گیرند.

۳- ثابت نبودن: با توجه به اینکه مرجع صدور آن در طول زمان تغییر می‌کند، این احکام نمی‌توانند ثابت باشد. بر خلاف احکام حکومتی، سایر احکام به علت داشتن مرجع صدور و تاسیس واحد از ثبات و جاودانگی برخوردارند و اختلاف فتاوی در احکام اولیه و ثانویه ناشی از تغییر مرجع صدور نیست بلکه کاشفین آنها احکام در استنباط اختلاف دارند.

۷- روش تحقیق

یکی از مشکلات محققان در انتخاب روش تحقیق گوناگونی روشهای بیان شده، اختلاف و گاهی تضاد روشهای تحقیق و عدم استاندارد بودن این روشها به ویژه در علوم انسانی است. مکاتب مختلف

فلسفه علم با توجه دیدگاه خود در خصوص اثبات ، تایید و ابطال ، روشهای گوناگون تحقیق را عرضه می‌نمایند . صرف نظر از اختلاف مذکور نگارنده با مورد بررسی در روشهای گوناگون تحقیق استفاده از یک روش تحقیق را برای موضوع انتخابی ناکافی دانسته و تلفیقی از دو روش تحقیق را جهت بررسی موضوع انتخاب می‌نماید. این روشها عبارتند از : روش تحقیقی توصیفی ، روش تحقیقی تاریخی . انتخاب یک روش تحقیق ارتباط زیادی با هدف برگزیده تحقیق دارد. اگر هدف شناخت پدیده باشد لازم است از روش تحقیق توصیفی استفاده شود و اگر هدف شناخت علت یک پدیده است ، می‌بایست از روش تحلیل و علی استفاده گردد.

با توجه به اینکه هدف این تحقیق شناخت جنبه‌های گوناگون موضوع تحقیق « جایگاه و نقش احکام حکومتی در دولت جمهوری اسلامی » است از روش توصیفی استفاده می‌شود. اصل ادله در روش توصیفی استفاده از تکنیک مشاهده ، مصاحبه و روشهای مستقیم گردآوری اطلاعات است. با توجه به ویژگیهای خاص موضوع تحقیق ، چنین امکانی میسر نبوده و یا با دشواری روبروست. این مشکل به ویژه در خصوص بررسی فصول اول تا سوم این تحقیق وجود دارد. لذا استفاده از روش تاریخی و تلفیق آن با روش توصیفی مدنظر قرار گرفت. از روش تاریخی استفاده از منابع مکتوب و اسناد و مستندات تاریخی جایگزین روش مشاهده مستقیم می‌گردد. منابع مکتوب و مستندات تاریخی اعم از منابع دست اول و دوم و نیز اعم از واقعیات و استنتاجات می‌باشد. در این روش قصد تعمیم و کلیت بخشی به پدیده‌های تاریخی را داریم.

۸- ادبیات و پیشینه موضوع تحقیق

متأسفانه تا قبل از پیروزی انقلاب اسلامی تحقیقات و ادبیات مستقل و قابل توجهی در زمینه احکام حکومتی به ویژه پیرامون جنبه‌های سیاسی آن در فقه شیعه مشاهده نمی‌شود. اندک مباحث مطرح شده بر محور احکام قضایی حکام شرع متمرکز بوده است. البته ادبیات خوبی پیرامون ولایت فقیه و چارچوب اختیارات آن که از حیث رتبه مقدم بر موضوع احکام حکومتی و زمینه‌ساز آن است شکل

گرفته بود. پس از پیروزی انقلاب اسلامی و بدنبال ضرورتها و نیازهای اجرایی و مناقشات و مباحثات پیرامون اختیار نهادهای مختلف حکومتی تحقیقات و نوشته‌های خوبی پیرامون زوایای مختلف احکام حکومتی به رشته تحریر درآمده است و حتی مقالات مستقلی در این زمینه انتشار یافته است. بسیاری از آنها در خصوص تفسیر آراء و نظریات امام خمینی (ره) شکل گرفته است. به نظر میرسد بتدریج جنبه‌های جدیدی از احکام حکومتی مورد توجه و تحقیق محققان قرار گرفته است

۹- سازماندهی و ساختار تحقیق

این تحقیق از یک مقدمه، چهار فصل و نتیجه‌گیری تشکیل شده است:

در فصل اول به بیان مفهوم لغوی و اصطلاحی حکم پرداخته، وجه تمایز آن را با مفاهیم مشابه بررسی می‌شود، سپس مفهوم احکام اولیه و ثانویه، ویژگیها و مصادیق آن مورد کنکاش قرار گرفته و به بیان تفاوت سه دسته احکام مزبور می‌پردازیم و سرانجام ماهیت حکم حکومتی را از جهت ظاهری و واقعی بودن، وضعی یا تکلیفی بودن مطالعه می‌شود. در فصل دوم تحقیق قلمرو صدور احکام حکومتی و اختیارات حاکم اسلامی در صدور آنها، تفاوت اولیاء معصوم و غیرمعصوم در دایره صدور احکام حکومتی، ادله اثبات کننده اختیار صدور احکام حکومتی، ملاکها و ضوابط صدور احکام حکومتی توسط حاکم اسلامی و بحث مصلحت و جایگاه و نقش آن در تشخیص احکام حکومتی و صدور آن را بررسی خواهد شد. در فصل سوم زوایای مختلف احکام حکومتی در گلچینی از روایات ماثوره از معصومین علیهم السلام و سیره عمل آنها و نیز در سیده فقهاء رضوان الله تعالی علیهم مورد بررسی قرار می‌گیرد. با مطالعه و دقت در سخنان منقول و اقدامات عملی آنها در صدور استنباط و استخراج جنبه‌های مختلف احکام حکومتی بر خواهیم آمد. سرانجام در فصل آخر تحولات عملی و تئوری احکام حکومتی را پس از پیروزی انقلاب اسلامی پی خواهیم گرفت در این فصل عمده مباحث پیرامون مناقشات و مباحث بوجود آمده بین نهادهای مختلف حکومتی خواهد بود. و در انتهای تحقیق با ارائه جمع‌بندی و نتیجه‌گیری استنتاجات این تحقیق را عرضه خواهیم نمود انشاء...

فصل اول

(ماهیت حکم حکومتی)

- ۱- مفهوم لغوی حکم
- ۲- معنای اصطلاحی حکم شرعی
- ۳- تفاوت حکم با حق و فتوی
- ۴- تقسیم‌بندی احکام
- ۵- تعریف احکام اولیه و ویژگیهای آن
- ۶- تعریف احکام ثانویه
- ۷- ویژگیهای احکام ثانویه
- ۸- مصادیق و عنبرین حکم ثانوی
- ۹- تعریف احکام حکومتی
- ۱۰- تفاوت احکام حکومتی و اولیه
- ۱۱- تفاوت احکام حکومتی و ثانویه
- ۱۲- واقعی یا ظاهر بودن حکم حکومتی
- ۱۳- وضعی یا تکلیفی بودن حکم حکومتی

پیش درآمد

انتظار اداره جامعه از روی آموزه‌ها و دستورات اسلامی، اساسی‌ترین پشتوانه تشکیل حکومت اسلامی است. هنگامی که معمار جمهوری اسلامی ایران امام خمینی (ره) پایه‌های نظام اسلامی را در کشور پی می‌نهادند، تحقق چنین انتظاری را نوید دادند. یکی از موانع تئوریک برای تحقق این هدف، این استدلال است که اسلام دارای تعلیمات و دستوراتی است که قرن‌ها پیش، در شرایط مکانی و زمانی ویژه‌ای توسط پیامبر اسلامی - صلی‌الله‌علیه‌وآله - آورده شده و حداکثر تا چند قرن پس از آن، از سوی مفسران معصوم وحی تشریح شده و چنین تعلیماتی در صورتی قابلیت بقاء و دوام دارد که تنها مربوط به جنبه‌های ثابت زندگی بشر باشد و خود را درگیر جنبه‌های متغیر و زوال‌پذیر آن ننماید.

اداره جامعه و حکومت از موارد بارز حیات متغیر انسان است، که در طول تاریخ شاهد تغییر و رشد آن بوده‌ایم لذا گفته می‌شود: دامنه زندگی اجتماعی انسان به گونه‌ای وسعت پیدا کرده است که هیچ‌گونه قابل مقایسه با زندگی قرون اولیه صدر اسلام نیست. به عنوان مثال مقرراتی که دستگاه حمل و نقل امروزی به تنهایی لازم دارد، به طور قطع خیلی بیشتر و وسیع‌تر از همه مقرراتی است که در زمان پیغمبر اسلام (ص) بوده است. همچنین از هرگوشه و کنار سازمان زندگی امروز مقررات فراوان وجود دارد که سابقاً هرگز وضع و اجراء آنها مورد نیاز نبوده و از این جهت مقررات اسلامی که دارای اینگونه احکام نیست به کار دنیای امروز نمی‌آید.

دین اسلام به عنوان مکتبی جامع و سنتی تمام عیار دربردارنده جنبه‌های مختلف زندگی انسانی بوده و در زمینه‌های افعال، افکار و اخلاق دارای راه و روش ویژه‌ای است که متمایز کننده آن از دیگر ادیان و مکاتب به شمار می‌رود. چنین مکتبی هرگز در صدد آن نیست که با رشته احکام و قوانین ثابت و یکنواخت دنیای متحول و متکامل کنونی را برای همیشه اداره نماید. اسلام احکام ثابتی بنام شریعت آسمانی دارد که امکان تغییر و تبدیل آنها وجود دارد و برای همیشه و در هر اوضاع و شرایطی لازم الرعایه است و مقررات جزئی که تدریجاً به واسطه تغییرات و تحولاتی که بر جامعه